

**בין משמעת למשמעות חדשה
נשים יוזמות גירושין –
ביצוע זהות ומגדר בזירה של יחסי כוח**

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

אפרת אלמוג

היחידה ללימודים בין-תחומיים

התוכנית לימודי מגדר

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

סיוון, תשפ"א

רמת גן

בין משמעת למשמעות

נשים יוזמות גירושין –

ביצוע זהות ומגדר בזירה של יחסי כוח

אפרת אלמוג

תקציר

המחקר הנוכחי מביא קול מן השוליים של חוויית החיים של נשים שיזמו גירושין באמצעות התחקות אחר האופן שבו הן מטעינות במשמעות את סיפור היוזמה שלהן, מעצבות מחדש את מרחב החיים לאחר הנישואין, בוחנות מחדש את מערך התפקידים שהן ממלאות, וכל אלו אל מול התייחסותה של הסביבה כלפיהן וכלפי יוזמתן.

גירושין ויוזמה של נשים לגירושין הם סוגיות שנויות במחלוקת בתיאוריה ובמחקר. סוגיות אלו מייצגות דילמות תיאורטיות הקשורות להמשגה רחבה יותר על אודות השינויים שמתחוללים בתחום יחסי הכוח המגדריים, מוסד הנישואין, המשפחה ההטרורנורמטיבית, התפקיד ההורי ומצבן של נשים בזירות אלו. השיח המרכזי מתבונן בגירושין כעל אירוע סטטי היוצר משבר חריף עבור הפרט, המשפחה והחברה, ומתוך כך מתמקד ברובו בקשיים ובאופן המתבונן באוכלוסיית המתגרשות כבקבוצה מונוליטית. לפיכך, מטרת המחקר הנוכחי היא להאיר גירושין כאירוע מעבר בחייהן של משפחות, ואת המורכבות וההזדמנות שהיוזמה של נשים בגירושין מביאות לחייהן של מי שנישואין במתכונתם המסורתית אינה הולמת רבות מהן כיום. התחקות מקרוב אחר סיפוריהן של נשים אלו מאפשרת הצצה לאופן שבו נשים מעצבות מחדש את חייהן בתנאים ייחודיים. וזאת תוך עמידה על התהליכים דרכם הן מעצבות את זהותן מחדש, תופסות, ממשיגות ומאפיינות את זהותן בהיותן נשים ואימהות העומדות בראש משפחתן באופן עצמאי. מהם הקשיים והאתגרים העומדים בפניהן? אילו משמעויות הן מטעינות בזהותן המתחדשת? כיצד הן חוות את יחסי הגומלין ביניהן לבין מעגלי הסביבה השונים.

למרות שרוב הגירושין הם ביוזמה של נשים (Cohen, 2019; Kalmijn & Poortman, 2006; Sayer et al., 2011), תופעה זו כמעט שלא זכתה להכרה, ורק מחקרים בודדים עסקו ביוזמה מן ההיבט החברתי. המחקר הנוכחי מתבסס על הגישה האיכותנית ויוצא מתוך תפיסה של חקירת תופעת היוזמה כישות שלמה, וכפי שהיא מובנת על ידי מי שהן חלק ממנה כלומר, צמוד ככל האפשר לחוויית של הנשים המשתתפות במחקר (Denzin & Lincoln, 2003; Guba & Lincoln, 1994). נוסף לכך, המחקר מבוסס על התפיסה הפמיניסטית שלפיה מחקר איכותני, ובפרט ראיונות המתמקדים בתיאורים, בפרשנויות ובמשמעויות עשויים להסיר את הערפל השורר על תנאי החיים של נשים אלו, וליצור אפשרות לשינוי. מתוך תפיסה זו ערכתי ראיונות עומק מובנים למחצה עם 38 נשים ישראליות יהודיות, אימהות, שהיו נשואות ויזמו את גירושיהן. הנשים שונות זו מזו בגיל הנע בטווח של 27–70, במשך תקופת הנישואין, מספר הילדים, רמת ההשכלה, המצב הכלכלי והסטטוס הזוגי שלהן לאחר הגירושין.

ממצאי המחקר מציגים את היוזמה כפעולה הממשיכה להדהד הרבה אחרי הגירושין באופן שבו חווה היוזמת את עצמה כמי שהפנתה עורף לסטטוס של אישה נשואה, אל עבר ההתמודדות

הרבות שהיא נדרשת להן מתוקף היותה ההורה המוביל, וכמנהלת את משפחתה באופן עצמאי. אל מול כל אלה מתקיימת מציאות חברתית של חוסר קבלה ושיפוט מתמשך כלפיה וכלפי היוזמה להתגרש שנקטה. לאור זאת, היוזמות מעצבות את חייהן בחוויה של שניות. בעוד הן חוות שחרור, עצמאות ושליטה הולכת וגוברת על חייהן ובתוך כך נשיאה בעומס תפקידים רב ורחב, הן מעצבות את זהותן מחדש מתוך ההיעדר, ועל דרך השלילה. וזאת משום שהן מוקפות שומרי סף חברתיים שמסמנים מה הן לא, ובכך הן מוצאות עצמן מול התייחסות מתמשכת שמגבילה, מגנה ומדירה אותן, ולמרות זאת אין הן מעידות על חרטה, אלא רואות בחייהן החדשים הזדמנות לעיצוב והגדרה מחדש של עצמן בתנאים מגבילים פחות.

ברמה התיאורטית מציע המחקר הנוכחי שלושה חידושים עיקריים: הראשון, הרחבת הדיון על גירושין, וזאת באמצעות בחינה של ההצטלבות בין יחסי כוח מגדריים – יוזמה לגירושין – וסוכנות פועלת של נשים. בחינה זו נעשתה תוך המשגה תיאורטית של המונח "יוזמה" והתחקות אחר היוזמות גירושין כשחקניות חברתיות. החידוש השני מציע להתייחס לגירושין כאל תהליך דינמי שמסמן "מעבר" המתרחש בחייהן של משפחות בחברה שחלו בה שינויים משפחתיים הלכה למעשה, ולכן גם כהזדמנות. המחקר הנוכחי עושה זאת תוך הפניית מבט המתמקד בפעולת היוזמה, בתנאים המשתנים ובהזדמנויות הנקרות לנשים אלו במעבר ממסגרת הנישואין אל מרחב חיים חדש שהן עומדות בו ברשות עצמן. החידוש השלישי, בהמשך לתיאוריה של מקינון (2005) שבה נטען כי כל המרחב האנושי נמצא תחת חברות פטריארכלית המשרתת את הסדר הקיים ולכן מגבילה נשים מעצמן. במחקר הנוכחי נבחר להציב את 'היוזמה' וסוכנות הפעולה שלה – היוזמת – במרכז המחקר, הצבה זו איפשרה מבט עומק על האופן שבו מבוצעות על ידי נשים פעולות שנויות במחלוקת בנסיבות משתנות, ובדיקה כיצד נשים אלו מוציאות עצמן למסע גילוי עצמי, לקיחת בעלות על עצמן תוך עיצוב זהות ומגדר מחדש, ואתגור של תפיסות מסורתיות המתקיימות ומונצחות בחברה בדבר נשיות וגבריות.

לטענתי, היוזמה של נשים בגירושין היא אומנם צעד אישי ופרטי, אך גם צעד המציע שינוי חברתי רחב יותר, שהוא קריאת תיגר על מצבן של נשים בתוך נישואין, וערעור על הסדר המגדרי המתקיים במסגרות ממוסדות כנישואין והמשפחה ההטרורמטיבית. רוב היוזמות שהשתתפו במחקר בחרו לאחר הגירושין לחיות בלא זוגיות, בקוהביטציה או בשני משקי בית נפרדים -LAT, מצב שיש בו כדי להציע מודלים נוספים של חיים עבור נשים, משוחררים יותר מהחלוקה המגדרית, מהנוקשות והמטענים המונצחים במסגרות המסורתיות של נישואין ומשפחה. לפיכך, הקשבה לנרטיבים שסופרו מפי 40 נשים ישראליות אשר יזמו את גירושיהן, תוך התחקות אחר השוונות שבינן, אפשרה לחשוף תמונה רחבה על האופן שבו תופסות נשים אלו את צורכיהן המשתנים, את תפקידיהן, את יחסן למוסד הנישואין, ואת מאזן יחסי הכוח המגדרי שבתוכו הן פועלות. התחקות המחקר אחר הסיפור הישראלי נעשה בניסיון לפענח תהליכים חברתיים רחבים יותר המשתקפים בתפיסותיהן של נשים שיזמו גירושין, ובזירה ייחודית כישראל שבה מתקיים מתח מתמיד בין מסורת למודרניות.